Türkmen Türkçesinde Gönül Kavramı

Category: Edebiýaty öwreniş,Kitapcy,Sözler,Türkmen dili
написано kitapcy | 22 января, 2025
Türkmen Türkçesinde Gönül Kavramı

TÜRKMEN TÜRKÇESINDE GÖNÜL KAVRAMI

Berdi Sarıyev,
Ankara Üniversitesi (Ankara)

■ ÖZET

18. yüzyıl Türkmen Türkçesi’nde geçen fikir deryası, akıl gemisi, gönül aynası, söz pazarı, iman eseri, görür göz… gibi milli düşünce yapısıyla ilgili birçok deyimler ve bunlarla ilgili kavramlara rastlamaktayız. Bu makalede Türkmen Türkçesindeki KÖŇÜL / GÖNÜL kavramının çok sayıdaki çeşitleri insanoğlunun kendi dünyası ile birleştiren MENLER üçgeni (iç dünya, dış dünya ve dil dünyası) açısından incelenmiştir.

1. Giriş

Eldeki araştırmaya konu olan kavram, “gönül” kavramıdır. Gönül, her bir halkın millî düşünce yapısını belirlemekte temel kavramdır. Bu sözcük, Türkiye Türkçesinde “gönül”, Türkmen Türkçesinde “köňül” / “gövün”, Farsça “dil”, Rusça “душа”, İngilizce “mind” olarak bilinmektedir. Rusça kaynakların incelenmesi sonucu şu aşağıdaki görüşlerin ortaya atıldığını görebiliriz:
Gönül kavramı üzerine araştırma yapan Rus dil bilimcisi Kolesnikova, gönül kavramının Rusların zihinsel kabiliyetinin anahtarı olduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre, söz konusu kavramdan Rusların dünya görüşünü, dünyayı anlama ve anlatma yollarını ve bunlarla ilgili özellikleri detaylı bir şekilde öğrenmek mümkündür (Kolesnikova 2008:11).

L.Buyanova ise kendi bilimsel çalışmasında “duşa” / gönül kavramının Rus millî düşünce yapısının temel taşı olduğu yönündeki görüşü ileri sürmüştür (Buyanova 2002: 7).
Rusçanın eski metinleri üzerinde araştırma yapan A.S.Ponomaryeva ise gönül kavramının insanlar için önemli olan bir hazine olarak kaydedildiğini yazmıştır ve söz konusu kavramla ilgili metaforları iki büyük gruba ayırmıştır (Ponomaryeva 2007: 3-4).
Türk dilinde klâsik edebiyatta gönül kavramıyla ilgili bazı araştırmalar yapılmıştır. Gönül kavramı üzerine araştırma yapan Bekir Çınar, Mevlâna’nın eserlerinde karşılaşılan gönül kavramı hakkında geniş bilgi vermektedir (Çınar 2007: 235).

Y.Akbudak ise "Nedim’in Şiirlerinde Aşkı Besleyen İki Kavram" adlı makalesinde söz konusu kavramın “aşkı besleyen kavramlardan biri" olduğunu belirtmiştir (2008: 250).
Türkmen Türkçesinde Metaforlar adlı çalışmasında Türkmen Türkçesindeki metaforları ana hatlarıyla inceleyen Melek Erdem, GÖNÜL MADDEDİR (Erdem 2003:
135), GÖNÜL EVDİR (Erdem 2003: 151) metaforlarını kurarak örneklerle söz konusu kavram hakkında geniş bilgi vermiştir. Erdem’e göre, “İdrak semantiğindeki yaklaşıma göre, Türkmen Türkçesindeki metaforlarda da iki farklı kavram alanı rol oynar ve bir kavram alanından bir kavramın, başka bir kavram alanından bir kavram üzerine şemasının çıkarılması ile metaforlar meydana gelir. Diğer bir deyişle metafor, kaynak nüfuz alanından bir kavramın hedef nüfuz alanından bir kavram üzerine şemalanması veya adeta haritasının çıkarılması olayıdır.” (2003: 36).
M. Erdem’in bu görüşünden yola çıkarak, makalede kullandığımız “menler üçgeni nedir?” sorusuna da biraz açıklık getirelim. Noktaları merkezden aynı mesafede olan bir üçgeni düşünelim: Birinci noktası, iç dünya “men”’i (Erdem’e göre kaynak nüfuz alanı), diğeri, dış dünya “men”’i (Erdem’e göre hedef nüfuz alanı) ve sonuncusu ise “Türkmen”’i temsil eder.
Bu çalışmada iç dünyamızdan [İmen] dış dünyamıza [Dmen] kompoze yoluyla transfer edilen metaforların dil tefsirinin

yardımıyla dünyaya Türkmen’i [Tmen] nasıl tanıttığına dair bilgileri ve belgeleri aktarmaya çalışacağız. Konumuzun daha iyi anlaşılması için son zamanlarda dil biliminde sıkça kullanılan “когнитивная наука” (idrak dil bilimi) ve “лингвокультурология” (kültürel dilbilim) terimleriyle adlandırılan kavramlardan bahsetmemiz gerekmektedir. Bu kavramları A.S.Ponomaryeva şöyle açıklar:

“Основной областью их рассмотрения является процес концептуализации действительности, механизмы формирования концептуальной картины мира и их отдельных концептов, а также их объективация в языке.” (Пономарева 2005).

‘Bunların esas alanı gerçek kavramlarla ilişkili bir mekândır, ayrıca temel kavramların yardımıyla dünyayı ana çizgileriyle algılama mekanizmasının oluşumunun yanı sıra dil ile gerçeklerin anlatılmasıyla ilgilidir’. Aslında bunun açıklamasını bizim yukarıdaki üçgenimiz de sembolik olarak net bir şekilde göstermektedir. Ama bu açıklamanın temelini oluşturan sözcüklerin biri de “kavram” (konsept) terimidir.

2. Mahtumkulu'nun Şiirlerinde "Gönül" Kavramı ile İlgili Metaforlar

Bilindiği gibi halkın dünya görüşünün temel unsurlarından biri de insanoğlunun millî ruhudur. Başka bir deyişle insanın millî duygularla dolu iç dünyasıdır. Böylece insan gönlü onun iç dünyasıyla eşdeğerdir.

Türkmen Diliniň Sözlügi’nde “içki dünyä, yürek, iç, isleg” (TDS 1962: 186) olarak açıklanan “köňül” / “gövün” (gönül) sözcüğü Mahtumkulu’nun şiirlerinde çok rastladığımız bir kavramdır.

Mahtumkulu’nun şiirlerinde “gönül” ile ilgili karşılaştığımız bazı metaforlar şunlardır:

1. GÖNÜL GÜLDÜR →GÖNÜL KIRMIZI GÜLDÜR

Magtımgulı, bu ne hıyal, ne päldir,
Bu ne nesihatdır, ne uzın tildir,

Köňül bir açılan gırmızı güldür,
Bu gün şatdır, erte pıgana geler (A18).

“Mahtumkulu, bu ne hayal, ne fiildir,
Bu ne nasihattir, ne uzun dildir,
Gönül, bir açılan kırmızı güldür,
Bu gün şaddır, yarın figana gelir”.

Örnekten de anlaşılacağı gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül), konu olarak ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise GÜL (çiçek) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir: Köňül bir açılan gırmızı güldür. ‘Gönül bir açılan kırmızı güldür’. Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Burada gül (çiçek) kavramı iç dünya ile dış dünyayı bağlayan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. “Çiçek” kavramı üzerine inceleme yapan N.S.Kotova’ya göre,
“Концепт цветок – лингвокультурный концепт, т. к. позволяет исследовать особенности культуры народа, его ценности, традиции, реалии. Главной функцией лингвокультурного концепта признаётся его способность воссоздавать в своей семантике характерные черты национального менталитета представителей определённого лингвокультурного пространства.” (Котова 2007:7)

‘Çiçek karamı, dil ve kültürün temel kavramıdır, yani bu kavramın yardımıyla halkın kültürü, gelenek ve görenekleri, ayrıca halkın yaşamındaki gerçeği incelemek mümkündür. Söz konusu kavramın baş fonksiyonu belirli kültürel mekâna dayalı olan halkın milli idrak bilimi semantiğini detaylı öğrenmeye imkân sağlamaktan ibarettir.’

Kırmızı renk ise çiçeğe özgü olan bir renktir. Bu renk Türk kültüründe büyük önem taşımaktadır, ayrıca hayata hareketlendirici güç vermektedir. Bunu başka halkların kültüründe de görmek mümkündür:

“Концепт красный выступает как стуктурно-композиционный элемент китайского менталитета в лингвокультурологической картине мира, символизируя активность как движущую жизтенную силу.” (Морозова 2008: 16)

“Kırmızı karamı, kültürel dilbilime göre dünyayı ana çizgileriyle algılamada Çin millî düşünce yapısının özel unsurlarından biridir, ayrıca hayatta canlı ve etkin hareket eden gücü simgeler.”

Rus dilindeki şiirsel metinlerden “цветок” (çiçek) kavramını inceleyen A.İ.Molotkova gülün her bir şeklinin, kokusunun ve renginin kültür açısından birer yeni anlam taşıdığını ve ayrıca gönülle, iç dünya ile ilişkisinin olduğunu belirtir:

“В ряду культурных признаков выделяются также и другие: ‘связанный с любовной сферой’, ‘являющийся частью природы’, ‘связанный с небесным миром’, ‘весна, на ало’ ‘богатство, изобилие’, ‘пассивность’, ‘недолговечность’, ‘цветок – символ’, ‘цветок – звезда’, ‘хрупкость’, ‘женственность’, ‘обладает внутренней энергией’, ‘душа, внутренний мир’, ‘антропоморфность’, ‘полезный.’” (Молоткова 2006: 10).

“Kültürel özelliklerin dışında diğer belirtileri de gösterir: ‘sevgi ve saygı alanındaki ilişkiyi’, ‘doğa ile bağlantısını’, ‘gökyüzü ile ilişkiyi’, ‘ilkbahar, başlangıç’, ‘varlık, bereket, bolluk’, ‘pasiflik’, ‘kısa ömürlülük’, ‘çiçek – sembol’, “çiçek – yıldız’, ‘narinlik, incelik’, ‘kadınsılık’, ‘iç enerji kaynağı’, ‘gönül, iç dünya’, ‘insanî, ‘faydalı’.”

Görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde GÖNÜL GÜLDÜR → GÖNÜL KIRMIZI GÜLDÜR → GÖNÜL AÇILMIŞ BİR KIRMIZI GÜLDÜR metaforu mitolojik kavrama şahitlik etmektedir. Başka bir deyişle eski dönemde düşünmenin madde dünyası ile bağlı olduğunu açık göstermektedir. Bu nedenle “gönül” (iç dünya) kavramının felsefe ve psikolojide önemli yeri bulunmaktadır.
Genel olarak baktığımız zaman İNSAN ÇİÇEKTİR. Bu günkü dilimizde kullandığımız “gül yalı adamdı” (gül gibi insan idi)

“nämesi bar, gül yalı çaga” (nesi var, gül gibi çocuk) deyimleri ise bunun dile yansıyan izlerinden birkaç örnektir. Türkmen adbiliminde, genellikle Türkmen kız adlarında da botanik güçler (Gül, Gülalek, Gülbahar / Bahargül, Gülnar / Nargül, Gızılgül, Akgül, …) çok etkilidir.
Botanik sembol olan gülün açılması, insanın iç dünyasının dış dünyaya yansımasıdır. Aynı zamanda da insanların kendi aralarında birbirine hediye olarak sunduğu ve gönderdiği çiçek (gül) gönül sembolüdür.

2. GÖNÜL BOSTANDIR →GÖNÜL İMANIN YETİŞTİĞİ BOSTANDIR

Yok yerden can berip, yetirdi nanı,
Koňül bostanında biter imanı (D40).

“Yoktan var edip, verdi yemek imkânı,
Gönül bahçesinde biter imanı.”

Bu örnekte gülün (çiçeğin) kendi yerini inanç kavramı olan imana bıraktığı görülmektedir. Başka bir deyişle gönül bostanında, gönül bahçesinde biten “gül” insanın imanını simgeler. Demek ki, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise BOSTAN (bahçe) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir: Koňül bostanında biter imanı ‘Gönül bahçesinde biter imanı.’ Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Millî kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
GÖNÜL BOSTANDIR→BOSTAN İNANÇ MERKEZİDİR→ İMAN BİTKİDİR→ İMAN GÖNÜL BOSTANINDA BİTEN BİTKİDİR.
Türkmen inancına göre, İslâm dininin ortaya koyduğu dogmalara inanma imanla gerçekleşir. İman ise gönüle bağlı olarak biter, yetişir ve olgunlaşır. Bu nedenle gönül bir inanç merkezidir, insan inancını harekete getiren, olgunlaştıran bir merkezdir.

3. GÖNÜL BİR KAZANDIR /GÖNÜL KAYNABİLEN BİR KAZANDIR

Gadam goysam sähralara, çöllere,
Köňül gaynar, söz coş eder tillere,
İller saňa hayran, sen hem illere,

Ya aklıň aldırıp, çaşa düşüp sen! (J16)

“Adım atsam yaylalara, çöllere,
Gönül kaynar, söz coş eder dillere,
Eller sana hayran sen de ellere,
Ya aklını kaybedip şaşırmışsın sen!”

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise GAZAN (kazan) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül gaynar, söz coş eder tillere.
‘Gönül kaynar, söz coş eder dillere’

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Gönülün kaynaması metaforunda da gönülün hareketliliğinden bahsedilmektedir. Bu örnek bizim dikkatimizi idrak dil bilimine (когнитивная лингвистика) çeker. Bunu da şöyle açıklayabiliriz. Gönül hareketi sonucunda ürün elde edilir, bu ürün ise dil birimi olan sözcüktür. Demek, dil ile düşünmenin ilişkisini inceleyen idrak biliminin merkezi hedeflerinden biri gönül olacaktır. Bunu aşağıdaki örnekte de görebilmekteyiz.

4. GÖNÜL NAKIŞTIR

Tile gelen sözler köňül nagşıdır. (G35) “Dile gelen sözcükler gönül nakşıdır.”

Bu örnekte de ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise NAKIŞ (nakış, süs) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:
Tile gelen sözler köňül nagşıdır.
‘Dile gelen sözcükler gönül nakşıdır.’

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Demek, bir taraftan, gönül nakşı, dilimizde kullandığımız

sözlerle eşdeğerdir, diğer yandan ise söz bir sanattır. Gönüllerin süslenmesi o sözcüklerin her yönüyle ele alınmasının ifadesidir. Dolaysıyla konu Türkmen konuşma kültürüne kadar uzanmaktadır. Sonuçta, GÖNÜL SANATTIR→SANAT ESERİ SÖZLERDİR.

5. GÖNÜL DERYADIR →GÖNÜL DALGALANABİLEN DERYADIR

Can şährinde acal guşları yaylar,
Köňlümiň deryası mövç urup gaynar. (D12)
“Can şehrinde ecel kuşları yaylar,
Gönlümün deryası mevc vurup kaynar.”

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise DERYA (nehir) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňlümiň deryası mövç urup gaynar.
‘Gönlümün deryası mevc vurup kaynar’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
GÖNÜL, düşünceleri kapsayan bir deryadır. İnsanın iç dünyası, onun dış dünyasındaki nehir kadar geniştir, nehir kadar derindir. Ayrıca hedefindeki arzu ve isteklere ulaşmak için her zaman harekettedir.

6. GÖNÜL ŞEHİRDİR → GÖNÜL GÖVDEDE KURULAN ŞEHİRDİR

Gana-gana içdim dostuň zährini,
Zährin şıpa sansam, salmaz mährini,
Bu gövrede gurlan köňül şährini,
Işka nöker bolup, bozmalı boldum. (G68)

“Kana kana içtim dostun zehrini,
Zehrin şifa sansam vermez mihrini,
Bu gövdede kurulan gönül şehrini,
Aşka asker olup, bozmalı oldum.”

Köňül şährine at saldı,
Vah, neyley, narı dilberiň!
Etrapımı duman aldı,
Gelendir gahrı dilberiň. (N11)

“Gönül şehrine at koydu,
Vah, neyleyim, narı dilberin!
Etrafımı duman aldı,
Gelendir kahrı dilberin!”

İç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise ŞÄHER (şehir) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

“Bu gövrede gurlan köňül şährini
‘Bu gövdede kurulan gönül şehrini’;
“Köňül şährine at saldı
‘Gönül şehrine at koydu’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Gönül şehri gövdede bina edilen şehirdir, bu şehirde insan düşünceleri, fikirleri, arzu ve istekleri yaşamaktadır.

7. GÖNÜL ORDUDUR

Göç tutar köňlüm goşunı, bakıban ol permanına,
Günde bir vekilini yollar, arz edibän gaşımıza. (D9)

“Göç tutar gönlümün ordusu, bakarak fermanına,
Günde bir vekili yollar, arz ederek huzurumuza”;

Köňül goşunın cem eyläp,
Ol pelek bilen ceň eyläp,
Arı aňsa, hücüm eyläp,
Gayrıga gonmaz, bal istär. (M4)

“Gönül ordusunu cem eyleyip,
O, felek ile cenk eyleyip,
Arı duysa, hücum eyleyip,

Gayriye konmaz, bal ister”

Örneklerde ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise GOŞUN (ordu) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Göç tutar köňlüm goşunı, bakıban ol permanına
‘Göç tutar gönlümün ordusu, bakarak fermanına’;
Köňül goşunın cem eyläp
‘Gönül ordusunu cem eyleyip’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Gönüldeki fikirler, düşünceler toplu haldedirler, tıpkı ordu gibi, hepsi bir araya gelerek dış dünya toplu halde hareket ederler, aynı şekilde hücum ederler veya savunurlar.

8. GÖNÜL SANDIKTIR

İman gövher, boldı anıň beyanı,
Ustat kılsaň, bizden habar beyledir.
Köňül sandıkdır, menzil-mekanı,
Bizi ussat bilseň, habar beyledir! (H1)

“İman cevher, oldu onun beyanı,
Üstat kılsan, bizden haber böyledir,
Gönül sandıktır, menzil mekânı,
Bizi üstat bilsen, haber böyledir!”

İlk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise SANDIK (sandık) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül sandıkdır, menzil-mekânı
‘Gönül sandıktır, menzil mekânı’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Bu örnekte, insanın içine çeşitli eşyalar koyduğu “sandık”

kelimesi, ‘dinin ortaya koyduğu doğmalarla ilgili inançların muhafaza edildiği yer anlamında’ metaforik olarak kullanılmıştır. Bu durumda GÖNÜL SANDIKTIR → SANDIK KAPSAYICI YERDİR → SANDIK İNANÇLARIN BULUNDUĞU HAZİNEDİR metaforları ortaya çıkar.

9. GÖNÜL MİSAFİRDİR

Köňül mısapırdır, ceset yurtdadır,
Canım coşgundadır, yürek dertdedir,
Küyüm kämildedir, gözüm mertdedir,
Şum şertämden hiç bir merdan tapılmaz. (D34)
“Gönül misafirdir, ceset yurttadır,
Canım coşkundadır, yürek derttedir,
Fikrim kâmildedir, gözüm merttedir,
Şom karardan hiçbir merdan bulunmaz”.

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise MISAPIR (misafir) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül mısapırdır, ceset yurtdadır
‘Gönül misafirdir, ceset yurttadır’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
GÖNÜL İNSANDIR → GÖNÜL MİSAFİRDİR. O, iç dünyadan dış dünyaya sefer eder, yola koyulur, yolcu olur.

10. GÖNÜL AVDIR

Köňül avlayın diyp ugrasam her yan,
Davadır, dövüşdir, käyiş tapar can,
Aydılmaz nesihat, okalmaz “Kuran”,
Cana yakar edep-ekran tapılmaz. (D34)

“Gönül avlayayım deyip uğrasam her yan,
Davadır, dövüştür, sızlanma bulur can,

Verilmez tavsiye, okunmaz “Kura’n”,
Cana yakışan edep erkân bulunmaz.”

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise AV (av) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:
Köňül avlayın diyp ugrasam her yan
‘Gönül avlayayım deyip uğrasam her yan’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen]’e aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Şairin “Gönül avlayayım deyip uğrasam her yan” satırındaki “gönül avlamak” deyiminde “kuş” sözcüğü düşürülmüştür, deyimin aslı “gönül kuşunu avlamak” şekilde olmalıdır. Bunu aşağıdaki örnekte de görmekteyiz.

11. GÖNÜL KUŞTUR → GÖNÜL HER YÖNE UÇABİLEN BİR KUŞTUR

Pelek bazı bermiş cümle-cahana,
Meniň ıgtıyarım berme pelege.
Köňül guşı uçup gitse her yana,
Mätäç etme ganat, guyruk, yelege. (B22)

"Felek oyun kurmuş cümle cihana,
Benim imkânımı verme feleğe,
Gönül kuşu uçup gitse her yana,
Muhtaç etme, kanat, kuyruk, yeleğe"

Bu örnekte öncelikle iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise GUŞ (kuş) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül guşı uçup gitse her yana.
‘Gönül kuşu uçup gitse her yana’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Gönül iç dünyada [İmen] yaşayan bir kuştur, serbest fikirleri, düşünceleri olan bu kuşun [Dmen] ulaşabilmesi için uçması

gerekmektedir. Aslında, “Türkmen Türkçesinde “kuş” kavramı “uçma” ve “hız” kavramları açısından sistematiktir. Daha çok bu ontolojik özellikler açısından hedef alanındaki kavram üzerine şemalar yapılmaktadır.” (Erdem 2003: 220).

Sonuç: GÖNÜL KUŞTUR →İNSAN KUŞTUR.
Bunu şairin
“Köňül perwaz urar, dostlar, Durmaz ýüz alaçlar bile” (D7)
‘Gönül pervaz vurur, dostlar,
Durmaz yüz ilaçlar ile’ satırında da görmek mümkündür.

12. GÖNÜL AYNADIR

Şeraban-tehuran kimge cam bardır,
Köňül gözgi kimin nurı enverdir.
Dünyä yedi başlı yalmavuz mardır, Gaçganlar gutulmaz bu belalardan! (B43)

“Şeraban-tehuran kime cam vardır,
Gönül ayna gibi nuru enverdir,
Dünya yedi başlı doymaz mardır,
Kaçanlar kurtulmaz bu belalardan!”;

İçiň şerden sakla, gıbatdan tili,
Saklamasaň, köňül gözgiň zeň bolar. (G13

“İçin şerden sakla, gıybetten dili,
Saklamazsan, gönül aynan zeng olur”

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise GÖZGÜ ‘ayna’ hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül gözgi kimin nurı enverdir
‘Gönül gözgü gibi nuru enverdir’;
Saklamasaň, köňül gözgiň zeň bolar ‘Saklamazsan, gönül gözgün zeng olur’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise

[Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Burada “gözgü” ‘ayna’ ‘bir olayı, bir durumu yansıtan, göz önünde canlandıran’ anlamında kullanılmıştır. İnanç ile bağlıdır. GÖNÜL GÖZGÜDÜR / AYNADIR → GÖNÜL, İNANÇ AYNASIDIR.

13. GÖNÜL İNSANDIR

Köňül aydar: halkdan galıp,
Gezsem daglar, daşlar bilen (D7)
“Gönül söyler: halktan ayrılıp,
Gezsem dağlar, taşlar ile”.

Köňül aydar: yoldaş bolsam,
Dem çeken dervüşler bilen. (D7)
“Gönül söyler: yoldaş olsam,
Nefes alan dervişler ile”.

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise İNSAN (adam) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:
Köňül aydar: halkdan galıp ‘Gönül söyler: halktan ayrılıp’;
Köňül aydar: yoldaş bolsam ‘Gönül söyler: yoldaş olsam’.
Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zamanı: XVIII yy.
Bu örnekte ayt- ‘söylemek’ anlamındadır. Söylemek ise insana özgü bir durumdur. Böylece, GÖNÜL İNSANDIR.

14. GÖNÜL ŞAHTIR

Köňül bir beden şahıdır,
Her söz köňül coşundadır (K12)

“Gönül bir bedenin şahıdır,
Her söz gönül coşkundadır”.

İlk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise ŞAH (şah) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül bir beden şahıdır,

Her söz köňül coşundadır
‘Gönül bir bedenin şahıdır,
Her söz gönül coşkundadır’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Gönül, bedenin şahı olarak karşımıza çıkar ve GÖNÜL İNSANDIR metaforu ile örtüşür. Buna bağlı olarak onun dış dünyaya sunduğu arzular, fikirler, düşünceler sözcüklerin yardımıyla yansıtılır.

15. GÖNÜL TAHTTIR

Köňül tagtı mövç üstünde oynadı,
Anda guvvas bolup, yüzmeli boldum (G68)

“Gönül tahtı dalga üstünde oynadı,
Onda dalgıç olup yüzmeli oldum.”

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise TAHT (taht) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňül tagtı mövç üstünde oynadı
‘Gönül tahtı dalga üstünde oynadı’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Gönül, hükümdarların, şahların, hanların, sultanların üzerinde oturdukları tahttır, Gönül, hükümdarların, şahların, hanların, sultanların bulundukları bir makam evidir.

16. GÖNÜL KÖŞKTÜR

Köňüller köşkünde hıyalıň hanı,
Övladı-hüňkara meňzär hökümli (M13)

“Gönüller köşkünde hayalin hanı,
Evladı hünkâra benzer hükümlü.”

İç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise KÖŞK (köşr) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Köňüller köşkünde hıyalıň hanı
‘Gönüller köşkünde hayalin hanı’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Yazımızın başında verilen Menler Üçgeni açısından baktığımızda şöyle sonuca ulaşabiliriz:
GÖNÜL KÖŞKTÜR→HAYAL İNSANDIR → HAYAL HANDIR → HAYAL SULTANDIR.

17. GÖNÜL GEMİDİR

Magtımgulı, yüregimde dert galdı,
Dert üstünden pelek nazarın saldı,
Ikbal yatdı, köňül gämi gark boldı,
Onuň bilen barça sallar dargadı (M7)

“Mahtumkulu, yüreğimde dert kaldı,
Dert üstünden felek nazarın saldı,
İkbal yattı, gönül gemi gark oldu,
Onun ile bütün sallar dağıldı.”

Görüldüğü gibi, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) ele alınmış, dış dünyamızdan [Dmen] ise GEMİ (gemi) hedef seçilmiş, sonuç olarak kompoze yoluyla transfer edilmiştir:

Ikbal yatdı, köňül gämi gark boldı
‘İkbal yattı, gönül gemi gark oldu’.

Gönderen: Mahtumkulu; Alıcı: biz. Milli kültür kavramı ise [Tmen] aittir. Gönderilen zaman: XVIII yy.
Metne göre, Mahtumkulu’nun kalbindeki derdi çok büyüktür. DÜŞÜNMEK BATMAKTIR. Bu nedenle Gönül gemisi (DÜŞÜNME ARAÇTIR) fikir deryasında (FİKİR DERİN DERYADIR) suya batar.

18. GÖNÜL DİREKTİR

Çovdur han, görecim, köňül diregim,
Sen vepat bolup sen zarlar içinde!
Gökleňde pälvanım, ile geregim,
Halkı goyup gitdiň, narlar içinde! (Z4)

“Çovdur Han, gözbebeğim, gönül direğim,
Sen vefat ettin sen zarlar içinde!
Göklen’de pehlivanım, ile gereğim,
Halkı koyup gittin, narlar içinde!”

Bundan başka da Mahtumkulu, GÖNÜLün kurduğu ikili ve üçlü ilişkilerden de bahsetmektedir:

Yürek / Gönül:

Şam-u sabah yata bilmen parahat,
Yüregim telmurar, köňül bitakat (B4)
“Şam u seher yatamam rahat,
Yüreğim sızlar, gönlüm bi-takat”…vs.

Dil / Gönül:
 Bildim, kılmaz alacın yüz yıl otursa Lokman,
Dilim varmaz dileğe, gönül yüz bin perişan

"Bildim, kılmaz ilacın yüz yıl otursa Lokman (Hekim);
Dilim varmaz dileğe, gönül yüz bin perişan" (G54) …vs.

Gönül / Dil / Kalp:
 Gönül coşa gelmez, dil hem söylemez,
Her yürekte aşktan köz hem olmasa

"Gönül coşabilmez, dil de söylemez;
Her yürekte aşktan köz olmasa" (D40)…vs.

Yürek / Gönül / Göz:

Yüreğim ıncalmaz, gönül hem durmaz,
Yar cemalin görmeyince göz bilen (K18)

“Yüreğim rahat olmaz, gönlüm de durmaz,

Yâr cemalin görmeyince göz ile”…vs.

3. Türkmen Türkçesinde "Gönül" Kavramı ile İlgili Deyimler

Bütün duygularımızın baş kaynağı olan “gönül”ün Türkmen kültüründeki yeri bunlara göre tespit edilebilir, başka bir deyişle Türkmenlerin kullandığı sözcüklere gönül aynasından bakılabilir.
Gönül kavramıyla ilgili bazı sözcükleri düşmüş olan bazı ifadeleri tespit etmekte Türkmen klâsik şairlerinin eserlerinin önem taşıdığını da belirtmek gerekir:
“Gönül yıkmak” deyimine Türkçe Sözlük'te “birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek, gönül kırmak” (TS, I, s.872) olarak açıklama verilmiştir.
Türkmen Diliniň Sözlügi'nde “gövün yıkmak” ‘gövne degmek, gövün ga:ldırmak, gövün a:gırtmak, öykeletmek, ıncıtmak’ (TDS, 1962: 187) şeklinde açıklanılmıştır.
Deyimler sözlüğü ise bunu şöyle açıklar: gövün yıkmak ‘gönül yıkmak, kalp kırmak, incitmek, gücendirmek, darıltmak’ (TTDS, 2004: 140)
İnsan gönlü tıpkı bir bina gibidir. Yıkıldı mı eski haline getirmek çok güçtür. Bunun hakkında Türkmen bilgini Devlet Mehmet Azadi 18. yüzyılda şöyle yazar:

“Bu köňül Taňry düzetgen hanadyr, Kim bozarsa, Taňrydan bigänedir.

Bu köňülniň hanasyn her kim bozar,
Anyň üçin ataşy-dowzah gyzar.

Käbe weyran etmeden müň mertebe,
Bir köňül ýykmak ýamandyr, eý dede!

Ýykmak any, bil günäleriň başy,
Mümün erseň, kylma zynhar bu işi.”

■ Türkçe tercümesi:

“Bu gönül Tanrının yarattığı hanedir,
Kim bozarsa, Tanrıdan habersizdir.

Bu gönlün hanesini her kim bozar ise,
Onun için cehennem ateşi kızar.

Kâbe’yi viran etmeden bin mertebe,
Bir gönül yıkmak kötüdür, ey dede!

Yıkmak onu bil günahların başı,
Mümin isen, kılma asla bu işi. ”

Görüldüğü üzere, Azadi’nin örneğine göre GÖNÜL HANE ise, Mahtumkulu’nun
örneğine göre GÖNÜL ŞEHIRDIR.

Gana-gana içdim dostuň zährini,
Zährin şypa sansam, salmaz mährini,
Bu göwrede gurlan köňül şährini,
Yşka nöker bolup, bozmaly boldum.

“Kana kana içtim dostun zehrini,
Zehrin şifa sansam vermez mihrini,
Bu gövdede kurulan gönül şehrini,
Aşka asker olup, bozmalı oldum”. (G68).

Köňül şährine at saldy,
Wah, neýleý, nary dilberiň!
Etrapymy duman aldy,
Gelendir gahry dilberiň!

“Gönül şehrine at saldı,
Vah, neyleyim, narı dilberin!
Etrafımı duman aldı,
Gelmiştir kahrı dilberin!” (H 11).

Bunların yorumu 18.yüzyılda yapıldığından dolayı sadece Devlet-Mehmet Azadi’nin “Kâbe’yi viran etmeden bin mertebe,
Bir gönül yıkmak kötüdür, ey dede!” satırlarını hatırlatmakla

yetiniyoruz.

GÖNÜL HANEDIR. (gönlünü yıkmak / gönül hanesini / şehrini / evini / binasını yıkmak; deyime göre düşürülen sözcüğü: hanedir / şehirdir / evdir / binadır). Hayatta pratik olarak denenmesini tavsiye edemeyeceğimiz bu deyimin faaliyete geçtikten sonra dolgusu olmayacaktır. Söz konusu deyim "gönül kırmak" deyimidir. "Gönül kırmak" deyiminin anlamı sözlükte "birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek" (TS, I, :870) olarak açıklanmaktadır. Türkmencedeki örnekleri: gövni sınmak / gövni sınık 'ıncıdılmak, kemsidilmek / ıncan, kemsidilen' (TDS, 1962: 186). Bu deyim (gövnüň sınmak) Türkiye Türkçesine "1. Gönlü kırılmak, incinmek, çok üzülmek, üzüntüden sessizliğe bürünmek. 2. Umutsuzluğa düşmek, umudunu yitirmek" (TTDS, 2004:
138) şeklinde aktarılmıştır.
Örneklerden de anlaşılacağı gibi, GÖNÜL ŞIŞEDIR→ŞIŞENIN KIRILMASI İNSANIN ÜZÜLMESIDIR. Bu nedenle gönül şişesi'nin ciddi bir şekilde korunması gerekmektedir. Bir kırıldı mı eski haline getirmekle uğraşmanın bir faydası olmayacaktır. Bu gerçeği biz Devlet-Mehmet Azadi'nin 18. yüzyıldaki satırlarında da görebilmekteyiz:

Bu köňülniň şişesin her kim döger,
Durmaý anyň üstüge lagnat ýagar.
Şişe synganyn bitirmek bolmagaý,
Herne jäht etseň, ýerige gelmegeý.

"Bu gönlün şişesini her kes kırar,
Durmadan onun üzerine lanet yağar.
Kırık şişeyi düzetmek olamaz,
Ne yaparsan bile yerine gelemez."

Demek, GÖNÜL ŞİŞEDİR (gönlünü kırmak / gönül şişesini kırmak: deyime göre
düşürülen sözcüğü: şişedir). Yaptığımız araştırmamızın sonucu Türkmen kültüründe gönülün önemli yerinin olduğunu açıkça

göstermektedir.

4. Sonuç

Bilindiği gibi, hiç bir halkın gönülsüz kültürü yoktur. Çünkü gönül, kültürün en önemli manevi değeridir. Bu değerin kıymeti Türklerde daha da güçlüdür. Türk, gönlünü açmadan kültürünü açamaz, açıklayamaz. Çünkü Türkün kültürü onun gönlünün dışarıya yansımasıdır. Bunu Türkmen şairi Mahtumkulu şöyle dile getirmiş:

“Gönül söyler dolaşarak,
Âlem cihanı görsem” (B1).

İşte Türkün iç dünyasının, gönlünün kültürün bir parçası olarak dış dünyaya yansımasının başlangıç noktası budur. Denilebilir ki, metaforların hepsinde, ilk önce iç dünyamızdan [İmen] KÖŇÜL (gönül) kavramı dış dünyamızdan [Dmen] herhangi bir nesneye etkisini gösterir ve kompoze yoluyla transfer edilir. Bunlar [Tmen] Türkmen Türkçesinin yardımıyla dile getirilir. Bunlar aşağıdaki şemada şöyle gösterilebilir:

GÖNÜL
GÖZGÜ /
GÜL
BOSTAN
KAZAN
NAKIŞ
DERYA
ŞEHİR
İNSAN
SANDIK
MİSAFİR
AV
KUŞ
AYNA ORDU ŞAH TAHT KÖŞK GEMİ DİREK

■ Kısaltmalar

TS – (1988) Türkçe Sözlük, Ankara.
TDS – (1962) Türkmen Diliniň Sözlügi, Aşgabat.
TTDS – (2004) Türkmence-Türkçe Deyimler Sözlüğü, Ankara.

■ Kaynaklar

AKBUDAK, Y. (2008), Nedim'in Şiirlerinde Aşkı Besleyen İki Kavram. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:18, Yıl: 2008, İstanbul. AKSAN, D. (1987), Türkçenin Gücü. Ankara. AKSAN, D. (2006), Türkçenin Söz Varlığı. Ankara.
AVAGANOVA, Z.A. (2007), Nasional'nıy harakter kak ob'yekt sosial'no-filosofskogo analiza (na primere tadjikskoy nasii), Duşanbe.
BİTOKOVA, S. H. (2009), Paradigmal'nost' metaforı kak kognitivnogo mehanizma (na materiale kabardinskogo, russkogo i angliyskogo yazıkov). Nal'çik.
BOBRIŞEVA, L.K. (2009), Frazeologizmı kak nasional'no-kulturnaya ekzistensional'naya kartina mira (na materiale russkogo i adigeyskogo yazıka). Maykop.
BUYANOVA L. Y. (2002), Konsept "duşa" kak osnova russkoy mental'nosti: osobennosti reçevoy realizasii. KULTURA, № 2 /80/, Kuban.
ÇINAR, B. (2007) "Mevlâna'nın Eserlerinde "Can ve Gönül" Kavramları" SÜMAM Yayınları: 1 / Bildiriler Serisi: Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik – Bildiriler / ss. 229-239
ERDEM, M. (2003), Türkmen Türkçesinde Metaforlar. Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları.
ERDEM, M. (2009), Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı. Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Standart Türleri Esasında, Ankara: Grafiker Yayınları.
GORODEÇKAYA, L. A. (2007), Lingvjkul'turnaya komponenentnost' liçnosti kak kulturologiçeskaya problema. Moskva.
GUREVİÇ, T. M. (2006), Lingvokul'turologiçeskiy analiz konçeptosferı ÇELOVEK v yaponskoy yazıkovoy kartine mira. Moskva.

İVANOVA, T.V. (2002), Mental'nost', kul'tura, iskusstvo. Obşestvennıye nauki i sovremennost'. № 6, s.168-177.
KOLESNİKOVA, V.V. (2008), Hudojestvennıy konsept "duşa" i yego yazıkovaya reprezentasiya (na materiale proizvedeniy B.Pasternaka). Krasnodar.
KORNİLOV, O. A. (2000), Yazıkovıye karinı mira kak otrajeniya nasional'nıh mentalitetov.(dokt. diss. kul'tur.). Moskva.
KOVŞOVA, M. L. (2009), Semantika i pragmatika frazeologizmov (lingokul'turologiçeskiy aspekt). Moskva.
MEREDOV, A., Ahallı, S. (1988), Türkmen klassıkı edebiyatınıň sözlügi. Aşgabat. MOROZOVA, T. A. (2008), Konseptsfera çveta v kitayskoy yazıkovoy kartine mira. Kemerovo. NAZAROVA, Y. D. (2009), Gender adresata kak pragmatiçeskiy faktor kommunikasii. Moskva. NEPESOV, G. (1983), Metafora çeper diliň möhüm serişdesidir. Aşgabat.
POLEJAYEV, D. V. (2009), Russkiy mentalitet: sosial'no-filosofckogo analiza. Volgograd. SARANÇYOVA, N. V. (2007), Simvol kak sosiokul'turnıy fenomen. Volgograd. VANİYEVA, O.A. (2005), Frazeologiçeskiye yedinisı bibleyskogo proishojdeniya s konseptamı "duşa /duh" i "serdçe" v kaçestve opornogo slova v russkom, angliyskom i osetimskom yazıkah. Sopostovitel'noye issledovaniye na materiale Novogo Zaveta Biblii. Vladikavkaz.
VASİL'KOVA, Y. V. (2008), Kul'turologiçeskiye aspektı funksionirovaniya yazıkovoy kartinı mira. Nijnevartovsk.

> Berdi Sarıyev Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi.
Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sıhhiye/Ankara.
E-posta: berdisaryyew@yahoo.com.tr
Yazı bilgisi:
Alındığı tarih: 9 Nisan 2011
Yayına kabul edildiği tarih: 7 Mayıs 2011 E-yayın tarihi: 15 Ağustos 2011
Çıktı sayfa sayısı: 15 Kaynak sayısı: 24.

> Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Cilt 8, Sayı 2 (Haziran 2011), ss. 7-21 DOI: 10.5001/MTAD.8.2011.2.17
Telif Hakkı: © Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

Edebiýaty öwreniş